

დამოკიდებული, ადიქტიური ქცევა Some Items about Depending Behavior

ლია მეტრეველი - განათლების მეცნიერებათა აკადემიური დოქტორი.
ასოცირებული პროფესორი. საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი, ძირითადად
მუშაობს ფსიქოლოგისა და განათლების პრობლემებზე.
metreveli.lia@mail.ru

Lia Metreveli – Academic Doctor of Education Sciences.
Associate Professor, Georgian Technical University.
The spheres of her research mainly are psychology and education problems.
metreveli.lia@mail.ru

Abstract

The report discusses the images about the nature of depending behavior, developing in parallel to the development of culture and have not been exhausted yet. Historically, the first image was a moral model, considering adaptive behavior as a result of spiritual deficiency and moral imperfection. This model shares religious beliefs, according to which the harmful habits are manifestations of human sincerity. This model shares religious beliefs, according to which disastrous habits are expressing Human sin.

The depending behavior is a multilevel (bio-psycho-social) disorder, focused on the use of a particular object in order to compensate for negative representations of parental behaviors and inadequate attitudes towards them. While defining concrete leaning behavior and in order to plan psycho-social assistance, we need to merge both complex and individual approaches.

Learning the connection to the problems of early experiences and trauma (supposedly in the first year of life according to nutrition disorders, and in the first two-three years according to chemical dependence) partially depends on the particular sustainability of behavior. At the same time, the view of the fatalities and disability of the attitudes seems very dangerous. It is especially developed in alcoholism and drug abuse.

Keywords: Depending Behavior, Deviant Behavior, Leaning, Drugs, Remission.

შესავალი. დამოკიდებული ქცევის ბუნების შესახებ წარმოდგენები, რომელიც ვითარდებოდა კულტურის განვითარების პარალელურად და დღემდე არ არის ამოწურული. ისტორიულად პირველი, სავარაუდოდ, იყო მორალური მოდელი, რომელიც ადიქტურ ქცევას სულიერების დეფიციტისა და მორალური არასრულყოფილების შედეგად მიიჩნევდა. ეს

მოდელი იზიარებს რელიგიურ შეხედულებებს, რომლის შესაბამისადაც დამღუპველი ჩვევები ადამიანის ცოდვიანობის, ერთ-ერთი გამოვლინებაა.

დამოკიდებული (ადიქტური) ქცევა არის ისეთი ქცევა, რომელიც დაკავშირებულია რომელიმე ნივთიერების მოხმარებაზე დამოკიდებულებასთან (ან სპეციფიკური აქტივობის განხორციელებაზე დამოკიდებულებასთან) ადაპტაციისა და ფსიქიკური მდგომარეობის ცვლილების მიზნით. სუბიექტურად იგი აღიქმება როგორც ადიქციის ობიექტის გარეშე ცხოვრების შესაძლებლობა, როგორც დაუძლეველი ლტოლოვა მისდამი. ეს ქცევა გამოხატულ აუტოდესტრუქციულ ხასიათს ატარებს, რადგან გარდაუვლად ანგრევს ორგანიზმს და პიროვნებას.

დამოკიდებული ქცევა განიხილება როგორც დისფუნქციური, სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ფუნქციებისა და პიროვნებისათვის მნიშვნელოვანი ურთიერთობების სისტემის მტყუნებასთან დაკავშირებული ქცევა. მაგალითად, ალკოჰოლის მოხმარების სიხშირის ამაღლება შეიძლება დაკავშირებული იყოს მუშაობაში წარუმატებლობასთან, მოზარდის ნარკოდამოკიდებული ქცევა შეიძლება ემსახურებოდეს მშობლების გაყრის შეჩერების მიზანს, ხოლო გადაჭარბებული კვება შეიძლება ინტიმურ-პიროვნულ სფეროში პრობლემის სიგნალი იყოს.

სისტემური მიდგომა ყველაზე სრულად რეალიზდება საოჯახო კონსულტაციებისა და ფსიქოთერაპიის ფარგლებში. მაგალითად, პროგრამა „Day-Top International“ ანუ „თერაპიული თანამეგობრობა“ დევიანტურ პიროვნებას განიხილავს როგორც დეზადაპტირებულ, სოციალური კავშირების კონტექსტიდან მოწყვეტილ სუბიექტს. პროგრამის მიზანია ჯგუფში/სა-ზოგადოებაში ადიქტის ან დელინკვენტის ცხოვრების უნარის აღდგენა მის მიერ ჯგუფური წესების მიღებისა და საკუთარ ქცევაზე პასუხისმგებლობის აღების გზით.

ძირითადი ნაწილი. დამოკიდებული ქცევის ჩამოთვლილი კონცეპტუალური მოდელები ასახავენ მის სირთულესა და მრავალფეროვნებას. უნდა აღინიშნოს, რომ მეცნიერების განვითარების თანამედროვე ეტაპზე პრიორიტეტი ენიჭება კომპლექსურ - ადიქტური ქცევის ფსიქო-სოციალურ მოდელს, რომელიც დამოკიდებულებას განიხილავს როგორც რთული მრავალდონიანი სისტემის „სოციალური - პიროვნება - ორგანიზმი“ ფუნქციონალური დარღვევების შედეგს. ეს იმას

ნიშნავს, რომ ადიქტური ქცევა იმავდროულად უნდა განვიხილოთ რამდენიმე: კულტუროლოგიური, სოციალური, სამართლებრივი, ფსიქოლოგიური, სამედიცინო-ბიოლოგიური ასპექტებით.

დამოკიდებული (ადიქტური) ქცევა, როგორც პიროვნების დევიანტური ქცევის სახეობა, თავის მხრივ, რამდენიმე ქვეჯგუფისგან შედგება, რომლებიც უპირატესად დიფერენცირდება ადიქციის ობიექტის მიხედვით. თეორიულად (განსაზღვრული პირობებისას) ეს შეიძლება იყოს ნებისმიერი ობიექტი ან აქტიურობის ფორმა - ქიმიური ნივთიერება, ფული, სამსახური, თამაშები, ფიზიკური სავარჯიშოები ან სექსი. რეალურ ცხოვრებაში უფრო გავრცელებულია დამოკიდებულების ისეთი ობიექტები, როგორიცაა: 1) ფსიქოაქტიური ნივთიერებები (ლეგალური და არალეგალური ნარკოტიკები); 2) ალკოჰოლი (კლასიფიკაციების უმეტესობაში იგი განეკუთვნება პირველ ქვეჯგუფს); 3) საკვები; 4) თამაშები; 5) სექსი; 6) რელიგია და რელიგიური კულტი.

ჩამოთვლილი ობიექტების შესაბამისად გამოყოფენ დამოკიდებული ქცევის შემდეგ ფორმებს:

- ქიმიური დამოკიდებულება (მოწევა, ტოქსიკომანია, ნარკოდამოკიდებულება, წამალზე დამოკიდებულება, ალკოჰოლური დამოკიდებულება);
- კვებითი ქცევის დარღვევები (გადაჭარბებული კვება, შიმშილობა, საკვებზე უარის თქმა);
- თამაშზე დამოკიდებულება (კომპიუტერული დამოკიდებულება, აზარტული თამაშები);
- სექსუალური ადიქციები (ზოოფილია, ფეტიშიზმი, პიგმალიონიზმი, ტრანსვესტიზმი), ექსბიციონიზმი, ვუარეიზმი, ნეკროფილია, სადო-მაზოხიზმი);
- რელიგიური დესტრუქციული ქცევა (რელიგიური ფანატიზმი, სექტაში ჩაბმა).

ხალხის ცხოვრების ცვლილებასთან ერთად ჩნდება დამოკიდებული ქცევის ახალი ფორმები, მაგალითად, დღეისათვის ძალზე სწრაფად ვრცელდება კომპიუტერული დამოკიდებულება. იმავდროულად, ზოგიერთი ფორმა თანდათანობით კარგავს დევიანტურობის იარლიყს. ასე,

მაგალითად, ჩვენი აზრით, ჰომოსექსუალიზმი თანამედროვე სოციალურ სიტუაციაში არ განეკუთვნება დევიანტურ ქცევას, თუმცა, ეჭვგარეშეა, რომ იგი კვლავინდებურად რჩება მარგინალურ ქცევად (ნორმის უკიდურეს ზღვართან მყოფი ქცევა, რომელიც ჯერჯერობით იწვევს ადამიანების მხრიდან მიუღებლობას). თავი უნდა შევიკავოთ დამოკიდებული ქცევისთვის ყოველდღიური აქტივობის ისეთი ფორმების მიკუთვნებისგან, რომლებიც არ იწვევენ რეალურ ზიანს, მაგალითად ყავის დალევის ან ტკბილის მირთმევის ჩვევა. დამოკიდებული (ადიქტური) ქცევა პიროვნების გადახრილი ქცევის ერთ-ერთი ფორმაა, რომელიც დაკავშირებულია რაღაცის ან ვინმეს ბოროტად გამოყენებასთან თვითრეგულაციის ან ადაპტაციის მიზნით.

ადიქტური ქცევის სიმძიმის ხარისხი შეიძლება განსხვავებული იყოს - პრაქტიკულად ნორმალური ქცევით დაწყებული და ბიოლოგიური დამოკიდებულების მიმღე ფორმებით დამთავრებული, რასაც თან ახლავს სომატური და ფსიქიკური პათოლოგია. ამასთან დაკავშირებით, ზოგიერთი ავტორი განასხვავებს ადიქტურ ქცევასა და უზრალოდ მავნე ჩვევას, რომელიც არ აღწევს დამოკიდებულების ხარისხამდე და არ წარმოადგენს ფატალურ საფრთხეს, მაგალითად, საკვების ჭარბად მიღება ან მოწევა. თავის მხრივ, ადიქტური ქცევის ზოგიერთი ქვესახეობა წარმოადგენს მრავალფეროვანი გამოვლინებების კონტინუუმებს. მაგალითად, სპეციალისტები აღიარებენ, რომ ალკოჰოლიზმი (ალკოჰოლური დამოკიდებულების კლინიკური ფორმა) არ გახლავთ მონოლითური, რეალურად უფრო სწორი იქნება, თუ ვისაუბრებთ „ალკოჰოლიზმზე“.

პიროვნების მიერ კონკრეტული ობიექტის არჩევანი ნაწილობრივ განისაზღვრება ადამიანის ორგანიზმზე მისი სპეციფიკური მოქმედებით. როგორც წესი, ადამიანები განსხვავდებიან ადიქციის ამა თუ იმ ობიექტის მიმართ ინდივიდუალური წინასწარგანწყობით. ალკოჰოლის განსაკუთრებულ პოპულარობას მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს მისი მოქმედებების ფართო სპექტრი - იგი შეიძლება ერთნაირი წარმატებით გამოიყენებოდეს ალგუნების, გათბობის, განტვირთვის მიზნით, გაციების სამკურნალოდ, საკუთარ თავში რწმენისა და თავისუფლების მისაღწევად. დამოკიდებული ქცევის სხვადასხვა ფორმები შეიძლება ერწყმოდეს ერთმანეთს ან ერთმანეთში გადადიოდეს, რაც ადასტურებს მათი ფუნქციონირების მექანიზმების ერთიანობას. მაგალითად,

მრავალწლიანი სტაჟის მქონე მწევრელს, სიგარეტზე უარის თქმის შემდეგ, შეიძლება მუდმივად შიმშილის გრძნობა გაუჩნდეს. ჰეროინზე დამოკიდებული ადამიანი ხშირად ცდილობს რემისიის შენარჩუნებას უფრო მსუბუქი ნარკოტიკების ან ალკოჰოლის მიღების საშუალებით.

აქედან გამომდინარე, მიუხედავად მოჩვენებითი გარეგანი განსხვავებებისა, განსახილველი ქცევის ფორმებს პრინციპულად მსგავსი ფსიქოლოგიური მექანიზმები გააჩნია. ამასთან დაკავშირებით, ჩვენ გამოვყოფთ ადიქტური ქცევის შემდეგ საერთო ნიშნებს:

1. პირველ რიგში, პიროვნების დამოკიდებული ქცევა ვლინდება ფსიქოფიზიკური მდგომარეობის ცვლილებისადმი მის მდგრად სწრაფვაში. მოცემულ გატაცებას ადამიანი აღიქვამს როგორც იმპულსურ-კატეგორიულ, დაუძლეველ, გაუჯერებელ გატაცებას. გარეგნულად ეს შეიძლება აღიქმებოდეს როგორც ბრძოლა საკუთარ თავთან, ხშირად კი თვითკონტროლის დაკარგვად.
2. ადიქტური ქცევა უცებ არ ვლინდება, იგი წარმოადგენს ადიქციის (დამოკიდებულების) ჩამოყალიბებისა და განვითარების უწყვეტ პროცესს. ადიქციას გააჩნია: დასაწყისი (ხშირად სრულიად უწყინარი), ინდივიდუალური მიმდინარეობა (დამოკიდებულების გაძლიერებით) და დასასრული. ქცევის მოტივაცია განსხვავებულია დამოკიდებულების სხვადასხვა სტადიებზე.

მაგალითად, ნარკოდამოკიდებულების ჩამოყალიბების პროცესს შეიძლება შემდეგი სტადიები გააჩნდეს: თავდაპირველად ახალგაზრდული სუბკულტურის გავლენით ხდება ნარკოტიკის გაცნობა ეპიზოდური მოხმარების, დადებითი ემოციებისა და შენარჩუნებული კონტროლის ფონზე.

თანდათანობით ყალიბდება მოხმარების მდგრადი ინდივიდუალური რიტმი შედარებით შენარჩუნებული კონტროლით. ამ ეტაპს ხშირად უწოდებენ ფსიქოლოგიური დამოკიდებულების სტადიას, როცა ობიექტი სინამდვილეში გარკვეული დროით ხელს უწყობს ფსიქო-ფიზიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებას. თანდათანობით ხდება ნარკოტიკის უფრო დიდი დოზების მიჩვევა, ამასთანავე გროვდება სოციალურ-ფსიქოლოგიური პრობლემები და ძლიერდება დეზადაპტაციური ქცევის სტერეოტიპები. მომდევნო სტადიისათვის დამახასიათებელია მაქსიმალური დოზებით მოხმარების რიტმის გაძლიერება, ფიზიკური

დამოკიდებულების ნიშნების გაჩენა ინტოქსიკაციის ნიშნებით, გაუქმების სინდრომი და კონტამოიყენება, რომ თავიდან აიცილოს ტანჯვა ან ტკივილი. ყოველივე ამას თან ახლავს პიროვნების უხეში ცვლილება (ფსიქიკურ აშლილობამდეც კი) და გამოხატული სოციალური დეზადაპტაცია.

ნარკოტიკების გამოყენების უფრო გვიანდელ სტადიებზე დოზები მცირდება, მისი მოხმარება აღარ იწვევს მდგომარეობის აღდგენას. საბოლოოდ, - სოციალური იზოლაცია და კატასტროფა (გადაჭარბებული დოზით ნარკოტიკის მიღება, სუიციდი, შიდსი, სიცოცხლესთან შეუთავსებელი დაავადებები).

სტადიების ხანგრძლივობა და მათი მიმდინარეობის ხასიათი დამოკიდებულია ობიექტის თავისებურებებზე (მაგალითად, ნარკოტიკული ნივთიერების სახეობაზე) და ადიქტის ინდივიდუალურ თავისებურებებზე (მაგ., ასაკზე, სოციალურ კავშირებზე, ინტელექტსა და სუბლიმაციის უნარზე).

3. დამოკიდებული ქცევის კიდევ ერთი დამახასიათებელი თავისებურებაა მისი ციკლურობა. ერთი ციკლის ფაზები შეიძლება შემდეგნაირად აღვწეროთ:

- ადიქტური ქცევისათვის შინაგანი მზაობა;
- სურვილებისა და დამაბულობის გაძლიერება;
- ადიქციის ობიექტის მოლოდინი და აქტიური ძიება;
- ობიექტის მიღება და სპეციფიკური განცდების მიღწევა;
- მოდუნება;
- რემისიის ფორმა (ძილთან მიმართებით).

ამის შემდეგ ციკლი მეორდება ინდივიდუალური სიხშირით და გამოხატულობით. მაგალითად, ერთი ადიქტისთვის ციკლი შეიძლება გაგრძელდეს ერთი თვე, სხვისთვის - ერთი დღე.

4. დამოკიდებული ქცევა ყოველთვის როდი იწვევს დაავადებას ან სიკვდილს (როგორც, მაგალითად, ალკოჰოლიზმისა და ნარკომანიის შემთხვევაში), მაგრამ კანონზომიერად იწვევს პიროვნულ ცვლილებებს და სოციალურ დეზადაპტაციას. ც.პ. კოროლენკო და ტ.ა. დონსკიხი (1990) მიუთითებენ ტიპურ სოციალურ-ფსიქოლოგიურ ცვლილებებზე, რომლებიც თან ახლავს ადიქციის ჩამოყალიბებას. პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა აქვს ადიქტური განაწესის ჩამოყალიბებას - კოგნიტური,

ემოციონალური და ქცევითი თავისებურებების ერთობლიობას, რომელიც იწვევს ცხოვრებისადმი ადიქტურ დამოკიდებულებას.

ადიქტური განაწესი გამოიხატება ადიქციის ობიექტისადმი ზეფასეული ემოციონალური დამოკიდებულების გაჩენაში (მაგალითად, შეშფოთება იმის გამო, რომ ჰქონდეს სიგარეტის, ნარკოტიკების მუდმივი მარაგი). ჭარბობს როლის სრული დაკარგვა. ნარკოტიკი უკვე აღარ ანიჭებს სიამოვნებას, იგი იმისათვის ჭარბობს ფიქრები და საუბრები ობიექტის შესახებ. ძლიერდება რაციონალიზაციის - ადიქციის ინტელექტუალური გამართლების მექანიზმი („ყველა ეწევა“, „ალკოჰოლის გარეშე ძნელია სტრესის მოხსნა“, „ვინც სვამს, მას ავადმყოფობა არ ეკარება“). ამასთან ყალიბდება ე.წ. მაგიური აზროვნება (საკუთარი ძლიერების ან ნარკოტიკის ყოვლისშემძლეობაზე ფანტაზიების სახით) და „აზროვნება სურვილის მიხედვით“, რის შედეგადაც მცირდება კრიტიკულობა ადიქტური ქცევის ნეგატიური შედეგებისა და ადიქტური გარემოცვის მიმართ („ყველაფერი ნორმალურადაა“, „მე შემძლია თავის გაკონტროლება“, „ყველა ნარკომანი კარგი ადამიანია“). პარალელურად ჩნდება უნდობლობა ყველა „დანარჩენის“, მ.შ. იმ სპეციალისტების მიმართ, რომლებიც ადიქტს სამედიცინო-სოციალურ დახმარებას უწევენ („ისინი მე ვერ მიგებენ, იმიტომ რომ თვითონ არ იციან თუ რა არის ეს“).

ადიქტური განაწესი გარდაუვლად იწვევს იმას, რომ დამოკიდებულების ობიექტი არსებობის მიზანი ხდება, ხოლო მოხმარება - ცხოვრების წესი. ცხოვრებისეული სივრცე ვიწროვდება ობიექტის მიღების სიტუაციამდე. ყველა დანარჩენი - ადრინდელი მორალური ფასეულობები, ინტერესები, ურთიერთობები - მნიშვნელობას კარგავს. ობიექტთან „შერწყმის“ სურვილი იმდენად დომინირებს, რომ ადამიანს შეუძლია ნებისმიერი წინააღმდეგობის დამღევა მისი მოპოვების გზაზე და ავლენს არაჩვეულებრივ გამომგონებლობას და შეუპოვრობას. გასაოცარი არ არის, რომ სივრცე ხშირად ხდება დამოკიდებული ქცევის უცვლელი თანამგზავრი. საკუთარი თავისა და ქცევისადმი კრიტიკული განწყობა არსებითად მცირდება, ძლიერდება დაცვით-აგრესიული ქცევა, იზრდება სოციალური დეზადაპტაციის ნიშნები.

ადიქტური განაწესის ერთ-ერთი ყველაზე ნეგატიური გამოვლინებაა ანოზონოზია - „ავადმყოფობის ან მისი სიმძიმის უარყოფა“. ადიქტის მხრიდან თავისი დამოკიდებულების („მე ალკოჰოლიკი არ ვარ“, „როცა

მომინდება მაშინ მივატოვებ სმას“) უარყოფა ართულებს მის დამოკიდებულებას გარშემომყოფებთან და მისთვის დახმარების აღმოჩენას, რიგ შემთხვევებში კი ეს დამოკიდებულება დაუძლეველი ხდება.

დასაკვნა. ამრიგად, დამოკიდებული (ადიქტური) ქცევა არის ისეთი ქცევა, რომელიც დაკავშირებულია რომელიმე ნივთიერების მოხმარებაზე დამოკიდებულებასთან (ან სპეციფიკური აქტივობის განხორციელებაზე დამოკიდებულებასთან) ადაპტაციისა და ფსიქიკური მდგომარეობის ცვლილების მიზნით. სუბიექტურად იგი აღიქმება როგორც ადიქციის ობიექტის გარეშე ცხოვრების შესაძლებლობა, როგორც დაუძლეველი ლტოლოვა მისდამი. ეს ქცევა გამოხატულ აუტოდესტრუქციულ ხასიათს ატარებს, რადგან გარდაუვლად ანგრევს ორგანიზმს და პიროვნებას.

ლიტერატურა

1. ადლერი ა. როგორ გავიგოთ ადამიანის ბუნება 2014წ თბილისი
2. გილინსკი ა.- დევიანტოლოგია-2004წ. მოსკოვი
3. მარინა ბალიაშვილი, სოციალური ფსიქოლოგიის საფუძვლები, თბილისი 2010 ხოჯანაშვილი-პუბლიკაცია, არასრულწლოვანთა ფსიქოლოგია, 2016წ.თბილისი
4. ამინოვი. ი -იურიდიული ფსიქოლოგია, თბილისი 2014წ.
5. A. Adler. “How to Understand Human Nature”, Tbilisi 2014
6. A. Gillinsky, “Deviantology”, Moscow, 2004
7. Marina Baliashvili, “Bases of Social Psychology” Tbilisi, 2010
8. Khojanashvili, “Publication of Juveniles Psychology”, Tbilisi, 2016
9. I. Aminov, “Legal Psychology”, Tbilisi 2014